

Порівняльний аналіз використання жіночої та чоловічої праці в сільському господарстві України в 1930 р.

На основі даних дослідження 1930 р. проаналізовано зміни питомої ваги використання жіночої та чоловічої праці в колгоспах України з метою виявлення „надлишків” робочої сили, котра була резервом для реалізації головної мети – індустріалізації країни

В останній час у суспільстві посилився інтерес до жіночої праці в контексті гендерної політики. Але, варто відмітити, що на даному етапі бракує саме досліджень історичної спрямованості щодо вивчення питань використання жіночої праці в галузях народного господарства, особливо праці жінок в сільському господарстві на початку масштабних комуністичних перетворень на селі, тобто в роки першої п'ятирічки (1928/29-1932/33).

Відчутно посилюється взаємоприникнення природничих та суспільних наук у вивченні закономірностей розвитку різних процесів та явищ, у тому числі пов'язаних з працею жінок. Але багато питань ще недостатньо вивчені та досліджені і мають дискусійний характер.

В Україні з приходом комуністів до влади у 1917 р., почалася реалізація одного із напрямків соціальної політики більшовиків - рух за рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя. Як відомо, конкретизуючи задачі й етапи рішення проблеми участі жінок у суспільному виробництві в перехідний період від капіталізму до соціалізму, ще В.І.Ленін відзначав, що перше завдання і перший етап — це скасування всякої нерівності жінок з чоловіками за законом. Другим кроком він вважав скасування приватної власності на засоби виробництва, тому що на його думку « тільки через це відкривається шлях для повного...звільнення жінки від її „хатнього поневолення” » [1].

Наступним завданням ставало залучення жінок до суспільно-продуктивної праці й одночасне звільнення їх від домашнього господарства, тому що, не втягуючи жінок у суспільне виробництво, не вириваючи їх з « хатньої кухонної обстановки, яка отупляє, не можна будувати навіть демократію, не кажучи вже про соціалізм» [2], тим більше що на той час вирішувала-

ся ще одна проблема — створення робочих місць з метою ліквідації масового безробіття, що незабаром переросла в протилежну: стала відчуватися нестача робітників на промислових підприємствах, куди почали залучати робочу силу з сільської місцевості.

У вирішенні цієї проблеми велику роль зіграли праці С. Г. Струмиліна і Л. Е. Мінца. Ними були розроблені баланси трудових ресурсів в аспекті жіночої статі, визначена структура жіночої робочої сили в різних галузях народного господарства, виявлені резерви підвищення ефективності жіночої праці [3]. Вивченням цих проблем пильно займалися економісти (В. Г. Костаков, А. Е. Котляр, В. Б. Михайлюк, М. Я. Сонін, Г. П. Сергеева, Н. І. Татарінова й ін.), соціологи (А. Г. Харчев, З. А. Янкова й ін.), демографи (Д. І. Валентей, Б. Ц. Урланис і ін.), юристи (А. А. Абрамова, В. Н. Толкунова й ін.) [4]. Наприкінці ХХ - початку ХІХ ст. економістами та соціологами [5] знову активізувалися дослідження проблем, пов'язаних з використанням праці жінок і жіночою працею. На жаль, історичний аспект даної проблеми ще мало вивчений. Необхідна ясність питань, щодо взаємозв'язку зайнятості жінок у сільському господарстві, як однієї з провідних галузей нашої країни, з економічними, соціальними і демографічними процесами, основні аспекти яких визначаються виходячи з інтересів історичної науки.

Вивчення особливостей використання праці жінок в сільському господарстві порівняно з використанням праці чоловіків фактично не була предметом спеціальних історичних досліджень й розглядалася у своїй більшості в контексті загальних праць з історії селянства України.

Необхідність історичного дослідження жіночої праці і його проблем обумовлена наступними обставинами. По-перше, в основі аналізу будь-якого соціально-економічного процесу, у тому числі і жіночої праці, лежить історичне дослідження розвитку виробничих відносин. По-друге, стійкі особливості в окремих факторах виробництва впливають на відносини між людьми у процесі використання цих факторів. На наш погляд постійними є розходження в особистому факторі виробництва, пов'язані з природними особливостями чоловічої і жі-

ночої робочої сили. Саме ці особливості жіночої робочої сили стають носіями специфічних соціально-економічних відносин [6]. Цим пояснюється наша увага до вивчення проблеми, котрі виникли в результаті залучення жінок до суспільного господарства. Як особлива частина суспільної праці, жіноча праця має специфіку, розкрити яку можна шляхом дослідження особливостей жіночої робочої сили.

Поряд з поняттям «жіноча праця» ми будемо користатися поняттям «праця жінок», що характеризує працю, фактично виконану жінками, тому що розрив між теоретичним розумінням жіночої праці і практичною його реалізацією був історично обумовлений, особливо в сільському господарстві.

В грудні 1930 р. групою економістів було обстежено 55 колгоспів на Коростенщині, Каменець-Подільщині, Одещині, Шевченківщині, Сумщині, Роменщині, Харківщині, Сталінщині, Маріупільщині, Дніпропетровщині, Херсонщині (3 колгоспи в Поліссі, 11 на Правобережжі, 16 на Лівобережжі, 25 у Степу). В кожному районі було обстежено по 4-5 колгоспи, які були утворені не пізніше 1927 р. та склалися більш ніж з 50 господарств: з них 12 комун, 46 артільей, 2 спілки по загальній обробці землі (надалі СОЗ) [7].

Вирішення проблеми резерву робочої сили для важкої промисловості потребувало організації праці в колгоспах. До цього обстеження багато уваги приділялося завданням організації праці в колгоспах з погляду інтересів колективних господарств, в наслідок чого упускали з уваги інтереси промисловості щодо постачання їй робочої сили коштом резервів робочої сили в колгоспах.

У 1929 році, котрий визначався як рік корінного переламу, було розпочато індустріалізацію країни: почалася реконструкція старих та будівництво нових підприємств важкої промисловості. Як наслідок цього знадобилися додаткова робоча сила, тому почалося залучення селян до праці на підприємствах важкої промисловості. Але для цього були потрібні дані про кількість працездатного сільського населення, яке було не задіяно в сільськогосподарському виробництві, тобто осіб, яких можна було залучити до важкої промисловості.

Згідно з завданнями ЦК КП (б)У по виявленню надлишків робочої сили (тобто робітників, які не були задіяні в сільськогосподарському виробництві) в сільському господарстві для подальшого направлення їх до важкої промисловості колективні господарства були досліджені в розрізі соціальних груп колгоспників на підставі податкових списків Наркомфіну на час вступу селянського господарства до колгоспу.

За даними Наркомфіну селяни, які були членами колгоспів, поділялися на наступні категорії : 1) наймити та звільнені від податку (наймитсько-бідняцька група); 2) оподатковані нормально (середняки); 3.1) оподатковані з відсотковою надбавкою на розміри нормального оподаткування (заможні); 3.2) оподатковані експертним податком [8].Такий розподіл оподаткування селян-колгоспників поділяв їх на чотири соціальні групи (або класи), але до уваги не приймалися суб'єктивні свідчення сільради чи управи колгоспу про „бідняка”, „середняка”, „куркуля”. Також зауважимо, що вищезгадане дослідження охопило лише колгоспників, і до останніх двох категорій не входили заможні селяни, яких пізніше стали визначати як „куркулі”.

Якщо брати колгоспи разом по всіх напрямках (зернові, бурякові, городні, інші та мішані) та розподіл податкових категорій на чотири соціальні класи, то кількість жінок в них була більшою ніж чоловіків у всіх соціальних групах (дані разом з працюючими та непрацюючими): 1) 52,7 % ; 2) 50,1 %; 3.1) 53,3 %; 3.2) 55,5 %. Також слід зауважити, що працювали не лише дорослі жінки, але й підлітки та діти жіночої статі, але серед працюючих жінки переважали чоловіків в першій групі в колгоспах по всіх напрямкам, та подекуди в другій. Це пояснювалося тим, що в бідняцькій групі чоловіки були змушені виїздити на заробітки до міст, а сільське господарство залишалося у веденні жінок.

Згідно матеріалів цього дослідження у вибірково взятих господарствах-членах сільськогосподарських колективів, були складені таблиці. До розробки увійшли 384 господарства-члени 42 сільськогосподарських артілей (дані ще по 4 артілям відсутні).

На основі цих таблиць, складених згідно дослідження, нами були виведені наступні результати.

По першій соціальній групі : якщо брати всю робочу силу (працездатні чоловіки та жінки) за 100 %, то було використано за досліджуваний період (1930 рік) 39 %, відповідно надлишки робочої сили становили 61 %. Надалі, якщо ми беремо ці 61% знов за 100 %, в чоловіків зайва робоча сила становила 35,5 %, а в жінок відповідно – 64,5 %.

Цей факт майже однаковий в числових виразах і в групі наймитів, де цей надлишок становив в чоловіків 34,8%, в жінок-65 %, і в групі звільнених від податку, відповідно 35,6 % та 64,4 %.

В другій соціальній групі: зі 100 % усієї робочої сили було використано 42,8 %, що давало 57,2 % надлишку, з яких (57,2 % за 100 %) надлишок в чоловіків становив 36,6 % , у жінок - 63,4 %.

Група заможних селян обох вищезазначених категорій: з 100 % усієї робочої сили було використано 52,3 %, тобто надлишок становив 47,7%, з яких (47,7 % за 100 %) чоловіча робоча сила не була використана на 31,9%, жіноча - на 68,1 %.

Дані цифри по усім категоріям свідчать, що жінки в цих групах через побутові та економічні умови менше брали участь у сільськогосподарських процесах колгоспів та переважно використовували свою працю в хатньому господарстві. Отже, у всіх чотирьох соціальних групах спостерігалось біля 2/3 надлишків робочої сили, яка припадала на жінок і близько 1/3 на чоловіків, при чому мінімум надлишку чоловічої робочої сили (31,9 %) припадав на заможну групу, з чого видно, що представники цієї групи використовували свою робочу силу в колективному господарстві більше інших груп.

На підставі вищевказаних даних можна зробити висновок, що до підприємств важкої промисловості переважно направлялися селяни перших двох податкових категорій цього дослідження

Надалі в рамках вищевказаного дослідження було проведено обстеження по виявленню надлишків робочої сили окремо по зазначеним сільськогосподар-

ським підприємствам. „Зайвина” робочої сили чоловік і жінок у комунах (рахуючи витрачання робочої сили тільки в колективному господарстві) становила 37,2 % до річного запасу робочої сили, а в артілях до 60,8 %.

Треба зауважити, що у цьому дослідженні колгоспи поділялися на дві групи: з промисловими підприємствами (більш розвинені) та без промислових підприємств. У колгоспах з промисловими підприємствами (в комунах та артілях разом) було відмічено 52,7 % „зайвини” робочої сили, а в колгоспах без промислових підприємств – 76,8 %. Тобто в комунах спостерігалось менше надлишків робочої сили, ніж в артілях, бо комуні - колгоспи вищого соціального типу і їх цілком усупільнене господарство потребували більше праці. В артілях певну частину робочої сили колгоспники витрачали на рештки індивідуального господарства (на колгоспне господарство-39,2 % проти 62,8 % в комунах).

Наявність промислових підприємств у колгоспах призводило до такої самої різниці у використанні робочої сили: тоді як в колгоспах з промисловими підприємствами робочу силу на колективну роботу використовували на 47,3 %, то без промислових підприємств лише на 32,3 %.

Нерівномірний розподіл задіяної робочої сили у колгоспному господарстві між чоловіками та жінками разом спостерігався у різних видах колгоспів і у комунах, де чоловічу працю використовували на 57,7 %, а жіночу -38,3 %, в артілях відповідно 44,4 % та 24,8 % (відносно запасу праці, взятого за 100 %).

В колгоспах з промисловими підприємствами чоловіча праця використовувалася на 56,9 %, жіноча – 32,7 %; в колгоспах без промислових підприємств витрата робочої сили чоловіків становила 43,6 %, жінок – 23,4 %.

Отже, за твердженнями дослідників, цей факт та його сталість підтверджували і дані про витрати праці та надлишки робочої сили в колгоспах під час різних періодів сільськогосподарських робіт. Від запасу робочої сили на кожен період виявлялася така картина диспропорції в праці в колгоспах різних типів.

Таблиця 1

Витрати робочої сили у сільському господарстві по періодах

Період	Комуни		Артілі		Колгоспи з промислови- ми підприємствами (ко- муни+артілі)		Колгоспи без про- мислових підпри- емств (кому- ни+артілі)	
	У чо- ловіків, %	У жі- нок,%	У чоло- віків, %	У жі- нок,%	У чо- лові- ків, %	У жі- нок,%	У чо- ловіків, %	У жі- нок,%
Зимовий (листопад- березень)	37,6	17,5	25,1	15,7	38,1	12,5	27,3	7,2
Весняний (квітень- травень)	64	34,1	42,3	21,4	65,7	42,6	39,8	17,8
Літній (червень- жовтень)	75	60,7	65	44,5	72	63,3	79,9	41,7

Таблиця була складена нами на основі даних наведених у вищезазначеному дослідженні. [9]

На нашу думку, такий великий розрив використання праці в сільському господарстві у різні періоди свідчив на користь залучення чоловіків взимку та навесні до роботи на підприємствах важкої промисловості (відходництво). Тобто, якщо вирахувати на основі даних таблиці кількість робочої сили в чоловіків та жінок відповідно, стає ясно, що жінки і становили основний „резерв” робочої сили, яка могла бути використана в сільському господарстві в разі відтоку чоловіків з сільських місцевостей у міста на потреби промислових підприємств.

На основі цих даних про використання праці в колгоспах, а тим самим і про „зайвину” під час різних періодів сільськогосподарських робіт, групою дослідників були встановлені наступне: витрати чоловічої праці під час усіх періодів сільськогосподарських робіт набагато більше від витрат жіночої праці; витрати жіночої праці навіть під час літніх робіт не доходили в колгоспах різних типів та напрямку господарювання до рівня витрат чоловічої праці [10], що свідчить про те, що жінки, які не працювали, могли замінити чоловіків, у разі їх відходу на промислові підприємства.

Отже, чималий надлишок робочої сили в колгоспах був загальним явищем для всіх соціальних груп сільського господарства, які вступили до колгоспів. Розмір цього надлишку, за висновком дослідницької групи був настільки великий та сталий, що вже цей факт, як такий, свідчив на користь тогочасної генеральної лінії Комуністичної партії щодо реальності великих темпів соціальної реконструкції сільського господарства. На нашу думку, цей висновок підтверджував той факт, що за часів індустріалізації селяни розглядалися як „резерв” робочої сили для підприємств важкої промисловості.

Поки колективний сектор питомою вагою в виробництві був за додаток до індивідуального господарства, доти окремі завдання, які ставилися партійними органами розрізнено перед колгоспами щодо поліпшення процесів праці в окремих її галузях як таких були доцільні, бо так показувалися переваги колгоспів перед індивідуальними господарствами. Але вже в 1930 р., коли суцільна колективізація охопила більшість районів радянської України, індивідуальний сектор за таких умов вважався недоречним. Справа організації праці в колгоспах стала проблемою номер один.

Як підсумок цього дослідження експертами було запропоновано наступне:

1) синтетичним планово-комбінованим способом розподіляти увесь запас робочої сили по окремим галузям; 2) планово розподіляти робочу силу колгоспів між сільським господарством і промисловістю, між справжніми потребами на робочу силу в самому колгоспі та промисловості, бо надлишок робочої сили на селі, на думку дослідників, становив природній та важливий резерв для важкої промисловості. Дослідниками було рекомендовано залучити в промисловість у 1931 р. 2 мільони нових робітників з сільського господарства [11].

Слід зауважити, що внаслідок виконання рекомендацій подібних економіко-статистичних досліджень наприкінці першої п'ятирічки (1932-1933 рр.) почала з'являтися проблема виникнення безробіття в промислових містах через масове залучення некваліфікованої робочої сили, переважно чоловічої, з сільської місцевості. В сільському господарстві через нестачу чоловіків починали працювати жінки, які були вимушені навчатися суто чоловічим професіям (тра-

ктористки, комбайнерки, механізатори тощо). Через великі фізичні та психологічні навантаження, адже жінки окрім роботи в колгоспах мали піклуватися і про дітей та власне хатнє господарство, в жінок-селянок починалися проблеми зі здоров'ям, спостерігалось раннє старіння.

Отже, на нашу думку через те, що вивчення особливостей використання праці жінок в сільському господарстві порівняно з використанням праці чоловіків фактично не була предметом спеціальних історичних досліджень й розглядалася у своїй більшості в контексті загальних праць з історії селянства України, проблема дослідження використання праці жінок в сільському господарстві є актуальною в контексті розробок державних соціальних програм для сільської місцевості. Адже в Україні наразі існують проблеми, пов'язані з використанням жіночої праці в аграрному секторі виробництва.

Література

1. Ленин В. И. Полное собрание сочинений, т. 42./ изд.4, перераб.и доп.-М.:Изд-во политич. лит-ры,1966.- С. 369.
2. Там само.- С. 370.
3. Шишкан Н.М. Социально - экономические проблемы женского труда. -М.: Экономика, 1980.- С. 4.
4. Там само.- С.5.
5. Каретинина Г.Ф. Статистическое исследование взаимосвязи социально-экономических и демографических аспектов труда женщин: Автореф. дис...к.э.н.:08.00.11/Моск.экон.-статист. ин-т.- М.,1986.-23 с.; Николаева Е.Д. Статистическое исследование занятости и здоровья женщин: Автореф.дис...к.э.н./МЭСИ-М.,1984.-19 с. ; Плісовська Е.А. Соціологічний та історичний аналіз соціального статусу жінок: Автореф.дис...к.с.н.(22.00.03.)/НАН України, Ін-т соціології.-К.,1997.-22 с.;
6. Шишкан Н.М. Вказана праця.- С. 13.
7. Соціальний склад, організація праці і наслідки господарювання колгоспів 1930 р. Матеріали вибіркового дослідження колгоспів восени 1930 р./ за ред. Шліхтера О.Г. та ін.-Х.-К.: Держсільгоспвидав,1931.- С. 7.
8. Там само.- С. 9.
9. Там само.- С.11.
10. Там само.- С.12.
11. Там само.- С.12.

Сапицкая Е.М. **Сравнительный анализ использования женского и мужского труда в сельском хозяйстве Украины в 1930 г.**

На основе данных исследования 1930 г. проанализированы изменения удельного веса использования женского и мужского труда в колхозах Украины с целью выявления «излишков» рабочей силы, которая была резервом для реализации главного задания – индустриализации страны

Sapitskaya O. **The comparative analysis of the women's and men's labor utilization at the agriculture of Ukraine in 1930.**

The women's and men's labor utilization from the point of view of the showing up the surplus of the labour force under considerationat period in the farms with different directions at the base of the poorly known tables, which was made under data of the sampling in autumn 1930 Ukraine and taking into consideration the division tax category into social groups are analysed